

УДК 658:338.45

Чирва О. Г.

МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЮВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Зростання рівня конкурентного змагання в умовах ринку вимагає формування ефективного механізму державного регулювання конкурентних відносин у країні. Активна роль держави в ринкових умовах передбачає створення, підтримки і захисту належних економічно-політичних, соціально-правових умов розвитку конкурентної боротьби між регіональними соціально-економічними системами країни. У сучасних умовах можна спостерігати відносну стабілізацію соціального та економічного розвитку держави, окремих її регіональних соціально-економічних систем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню процесів формування механізмів регулювання конкурентоспроможності економічних систем України присвячені наукові праці відомих вчених: В. Базилевич, П. Беленького, В. Василенка, В. Геєця, Б. Данилишина, М. Долішнього, Я. Жаліло, М. Жибака, С. Злупка, В. Копитко, В. Мунтіян, О. Наумова, В. Сенчагова, А. Сухорукова, О. Шнипко та ін.

Метою статті є дослідження особливостей механізму регулювання конкурентоспроможності економічних систем України в сучасних умовах розвитку економічних процесів та за умов інтеграції України в європейський простір.

Основні результати дослідження. Також, як було вище зазначено, зростає рівень міжрегіональної конкуренції. Проте, конкуренція між регіонами ще не являється предметом спеціального державного регулювання, що потребує, розв'язання цієї проблеми, яка має, на сьогодні, надзвичайну актуальність.

Державне регулювання повинне відбуватися в напрямку пошуку орієнтирів, спираючись на які регіональна соціально-економічна система має змогу максимально скористатися притаманними йому перевагами, не конфліктуючи із законодавством і не порушуючи інтересів інших регіональних соціально-економічних систем держави. При цьому, з метою інтеграції регіональних соціально-економічних систем держави у єдиному економічному просторі, країною мають бути забезпечені однакові умови конкурентного змагання між регіональними соціально-економічними системами. Через це, з метою забезпечення та підвищення рівня конкурентоспроможності регіональних економічних систем держави варто чітко визначити правові засади державного регулювання конкурентних відносин між регіональними соціально-економічними системами.

На нашу думку, державне регулювання конкурентних відносин повинне здійснюватись у тісному взаємозв'язку наступних елементів [1–3]:

1. Формування нормативно-правової бази регулювання конкурентних відносин між регіональними соціально-економічними системами держави.

2. Визначення органів державного регулювання конкурентних відносин між регіональними соціально-економічними системами держави, які формують та реалізують конкурентне законодавство.

3. Вибір інструментів державного регулювання конкурентних відносин між регіональними соціально-економічними системами держави.

Варто зупинитись на детальному дослідженні кожного з елементів державного регулювання конкурентних відносин.

Зважаючи на особливості формування та розвитку ринкових умов господарювання, які відбуваються в нашій державі та її регіональних соціально-економічних системах, слід більш докладно дослідити етапи розвитку конкурентного законодавства.

Першим етапом у розвитку вітчизняного конкурентного законодавства було прийняття в серпні 1990 року Закону УРСР «Про економічну самостійність Української РСР» [4]. По суті це був закон, завдяки якому запроваджувалися принципи управління економічними процесами на ринкових засадах, а також принципи господарської самостійності та свободи підприємництва в цілому [5].

Ним, зокрема, визначалося, що державою здійснюється стимулювання конкуренції та усувається монополія у виробництві товарів та наданні послуг [5]. Верховною Радою України було долучено антимонопольне законодавство до переліку актів, що мали забезпечувати реалізацію положень даного Закону [5].

Пізніше відбулося формування ряду нормативно-законодавчих актів стосовно регулюючого впливу на конкурентні відносини. Проте, варто зауважити, що вони, в своїй більшості врегульовували відносини, які виникають у конкурентному середовищі суб'єктів господарювання регіональної господарської системи (регіону) та галузевому конкурентному середовищі, не беручи до уваги регулювання конкурентних відносин, які виникають між регіональними соціально-економічними системами країни.

Для створення нормативно-правової бази регулюючого впливу на конкурентні відносини між регіональними соціально-економічними системами доцільним є дослідження державою розвитку конкурентного законодавства відповідно до кожного із видів конкурентного середовища.

Формування і розвиток конкурентного середовища підприємств регіональної господарської системи (регіону) та конкурентного середовища галузі здійснюється у відповідності до Законів України «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності», «Про Антимонопольний комітет України», «Про захист економічної конкуренції», «Про захист від недобросовісної конкуренції», Державної програми демонополізації економіки та розвитку конкуренції.

Варто відмітити, що основним нормативно-законодавчим актом який визначає напрями регулюючого впливу на конкуренцію та конкурентні відносини є Конституція України. Зокрема, статтею 42 Конституції України визначено, що державою забезпечується захист конкуренції під час здійснення підприємницької діяльності. Не допускаються зловживання ринковим монопольним станом, неправомірні дії щодо обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Види та межі монополії визначено законодавчо [6].

Закон України «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності» від 18.02.1992 року закладено основу захисту конкуренції в Україні [7]. Даним Законом заборонено зловживання монопольним положенням; неправомірні договори між підприємцями; дискримінація суб'єктів підприємництва органами управління та влади; недобросовісна конкуренція.

Даний Закон стосувався відносин, учасниками яких є виключно підприємці. Далі сферу дії Закону було значно розширено і зараз Закон поширено на відносини, учасниками яких є будь-які господарські суб'єкти. Під господарськими суб'єктами розуміються юридичні особи незалежно від форми власності та організаційно-правової форми або фізичні особи, які здійснюють виробництво, реалізацію, придбання товарів, іншу господарську діяльність; будь-які юридичні або фізичні особи, які здійснюють контроль над господарськими суб'єктами, група суб'єктів господарювання, якщо декілька або один з них контролюють діяльність інших. Господарськими суб'єктами визнаються також державні органи влади, місцеві органи самоврядування, а також органи адміністративно-господарського управління та контролю стосовно їх діяльності з виробництва, реалізації, придбання товарів або інших видів господарювання [7].

Основну кількість статей Закону було присвячено питанням формування та забезпечення функціонування Антимонопольного комітету України. Однак специфіка завдань та функцій, що відводились Антимонопольному комітету, зумовили необхідність

прийняття спеціального нормативного акту, яким виявився Закон України «Про Антимонопольний комітет України» від 26.11.1993 р. [8]. Законом визначено компетенцію, основні завдання та повноваження Антимонопольного комітету України, правовий статус його територіальних одиниць та посадових осіб, вирішено питання матеріально-технічного, соціального та економічного забезпечення функціонування Антимонопольного комітету України [8].

Так, завданнями АМКУ (стаття 3 Закону України «Про Антимонопольний комітет України») є [8]:

- здійснення держконтролю за дотриманням законодавства щодо захисту економічної конкуренції на засадах рівності перед законом суб'єктів господарювання та пріоритету прав споживачів, запобігання, виявлення і усунення порушень законодавства щодо захисту економічної конкуренції;
- контроль за концентрацією, узгодженими діями суб'єктів господарювання щодо цінового (тарифного) регулювання стосовно товарів, які виробляються (реалізуються) суб'єктами природних монополій;
- сприяння розвитку добросовісної конкуренції;
- методичного забезпечення використання законодавства про захист економічної конкуренції.

Одночасно із цим, головним завданням Антимонопольного комітету є не формальне запобігання монополізму, а формування ефективного конкурентного середовища. Середовища, здатного забезпечити стабільне економічне зростання і підвищення життєвого рівня людей.

При цьому Законом надано Антимонопольному комітету права визначення монополістів, надавати обов'язкові для виконання розпорядження по відповідних питаннях, накладання штрафів, затвердження нормативних актів відповідно до своєї компетенції. Отже, хоча формування законодавчої бази щодо захисту економічної конкуренції було розпочато ще у 1992 р., перші спроби застосування нормативних положень конкурентного законодавства були реалізовані лише через два роки. Тобто, лише з 1994 року було сформовано мінімальні умови для започаткування застосування в Україні конкурентного законодавства [5].

Так як, у сучасних умовах існує ряд суб'єктів господарювання, які мають монопольний стан та не дають змоги формувати ефективне конкурентне середовище як у межах регіональної господарської системи (регіону), так і відповідної галузі, то зрозуміло, що виникає необхідність визначення порядку визначення монопольного становища на тому чи іншому ринку. Визначення монопольного стану на ринку здійснюється у відповідності із Законом України «Про захист економічної конкуренції» від 11.01.2001 р. (стаття 12 Закону). Відповідно до положень вказаного Закону господарський суб'єкт має монопольний (домінуючий) стан на товарному ринку, за умов якщо [9]:

- на даному ринку для нього не існує жодного конкурента;
- не відчуває значної конкурентної боротьби через обмеженість можливостей доступу інших суб'єктів господарювання стосовно закупівлі сировинних ресурсів, матеріалів та реалізації товарів, наявності бар'єрів для виходу на ринок інших суб'єктів господарювання, одержання пільг або інших обставин.

При цьому, Законом визначено стан як одного, так і декількох суб'єктів господарювання, як монопольних залежно від ринкової частки, які вони мають.

Для визначення, розвитку та забезпечення правил здійснення конкурентного змагання між господарськими суб'єктами регіональної господарської системи (регіону) та галузі прийнято Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції».

Законом України «Про захист від недобросовісної конкуренції» від 7 червня 1996 року визначено правові основи захисту суб'єктів господарювання (підприємців) та споживачів від недобросовісної конкуренції [10]. Поряд із цим, під недобросовісною

конкуренцією варто розуміти будь-які дії у конкурентній боротьбі, що є суперечливими правилам, торговим або іншим чесним звичаям у підприємстві. Даний Закон стосується відносин, учасниками яких є суб'єкти господарювання (підприємці), їх об'єднання, а також юридичні особи, громадяни та їх об'єднання, державні органи влади, що не є суб'єктами господарювання (підприємцями), через процеси недобросовісної конкуренції, в тому числі у випадку вчинення ними дій за межами держави, якщо дані дії мають негативні наслідки для конкурентної боротьби на її території.

В Україні активне запровадження державної політики в сфері конкуренції розпочалась з прийняттям Державної програми демонополізації економіки та розвитку конкуренції, схваленої Постановою Верховної Ради України від 21.12.1993 р. [11].

Дана програма мала спрямування на створення і розвиток конкурентного середовища, яке дало б змогу ефективно використовувати суспільні ресурси, мати вільний доступ підприємців до ринку, свободу вибору споживачами товарів широкого асортименту, вищої якості по більш низьким цінам. Варто відмітити, що зазначена програма зважала на регіональні особливості демонополізації економіки та розвитку конкурентної боротьби. Крім того, визначено, що об'єктами демонополізації та антимонопольного регулюючого впливу є загальнодержавні та регіональні монополізовані ринки [11]. При цьому під монопольним ринком слід розуміти ринок у певних територіальних (від рівня регіону до загальнодержавного) та товарних межах, на якому функціонує хоча б одне монопольне формування або наявні бар'єри входження суб'єктів господарювання до нього.

Проте вже наприкінці 1994 р. зрозумілим стало, що процеси демонополізації і розвитку конкуренції не мають позитивних наслідків і Програму не реалізувати в строк. Не дивлячись на те, що програмою передбачалося реалізувати заходи щодо демонополізації ринків регіонального рівня, на практиці позитивної результативності не було досягнуто. Через це, для реалізації завдань Державної програми демонополізації економіки та розвитку конкуренції 21.03.1995 р. була створена Міжвідомча комісія з питань демонополізації економіки [8]. Безпосередньо даним документом в Україні було започатковано нове спрямування економічної політики – антимонопольна політика.

Реалізація антимонопольної політики мала на меті формування умов для створення та розвитку конкурентного середовища, яке б забезпечило реалізацію одночасно з економічними цілями і значну кількість соціальних задач країни, безпосередньо забезпечення свободи вибору споживачами товарів широкого асортименту, найвищої якості і за найнижчою ціною. Отже, державна антимонопольна політика являє собою певну форму реалізації державною владою своєї соціальної відповідальності.

Державна програма демонополізації економіки та розвитку конкурентної боротьби визначає такі основні завдання:

- зниження рівня монополії та розвиток конкурентної боротьби на ринку;
- захист інтересів суб'єктів підприємництва та споживачів від монопольного впливу, усунення монопольної діяльності та її обмеження;
- формування структурної побудови горизонтальних зв'язків між суб'єктами господарювання з метою забезпечення механізмів саморегулювання розвитку економіки;
- зменшення залежності суб'єктів господарювання від державних структур управління;
- адаптування кадрів управління державних підприємств і об'єднань до функціонування у нових умовах.

Слід відмітити, що незважаючи на множину суб'єктів антимонопольного регулювання і важливість реалізації його задач для подальшого розвитку України, Програмою не передбачалося ніякого рівня відповідальності державних органів за ефективність їх функціонування [8].

Новим етапом у розвитку конкурентної політики України став Указ Президента України «Про основні напрями конкурентної політики на 2002–2004 роки». Його основною метою є підвищення рівня конкурентоздатності економіки України, формування сприятливих умов для накопичення ресурсів для інвестицій, значне збільшення масштабів внутрішнього попиту та формування на цій основі надійної стабілізації та сталого рівня зростання.

В сучасних умовах формування конкурентного законодавства вітчизняна конкурентна політика являє собою комплекс організаційних та правових заходів, що спрямовані на розвиток та захист конкурентної боротьби, усунення монопольних тенденцій та недобросовісного конкурентного змагання в умовах вітчизняної економіки, регулюючий вплив на сфери функціонування природних монополій, створення умов для фінансової, матеріально-технічної, інформаційної, інноваційної, консультативної, та іншої підтримки господарських суб'єктів, яка сприяє розвитку конкурентної боротьби та здійснюється уповноваженими державними органами влади, місцевими органами самоврядування та органами адміністративно-господарського контролю і управління.

Отже, є змога зробити висновок стосовно того, що для регулюючого впливу на конкурентні відносини, що виникають у конкурентному середовищі регіональної господарської системи (регіону) та галузі має бути сформоване відповідне нормативно-правове підґрунтя. Стосовно нормативно-правової бази регулюючого впливу на конкурентні відносини, що формуються у конкурентному середовищі регіональних соціально-економічних систем країни, то вона характеризується процесами формування і становлення. Як зазначалося раніше, в Україні здійснюються лише перші кроки у напрямку формування конкурентних відносин між регіональними соціально-економічними системами країни. Проте, зараз відсутній жоден нормативно-правовий акт стосовно вирішення зазначеної проблеми.

А от відносно регулювання конкурентних відносин між регіональними соціально-економічними системами держави, то чільне місце в даному процесі має посідати Рада конкурентоспроможності України. Ми вважаємо, що до структури Антимонопольного Комітету доцільним є введення посади державного уповноваженого з питань підвищення регіональної конкурентоспроможності та регулювання конкурентних відносин між регіональними соціально-економічними системами країни, який має підпорядковуватися голові Антимонопольного комітету. У його компетенції мають знаходитися такі функції:

- визначення рівня конкурентоспроможності та розвитку конкурентного середовища регіональних соціально-економічних систем держави та прийняття відповідних рішень;
- здійснення контролю за додержанням конкурентного законодавства стосовно регулювання конкурентних відносин між регіональними соціально-економічними системами держави;
- надання органам влади регіонального рівня обов'язкових для розгляду пропозиції стосовно реалізації заходів, які спрямовані на обмеження монополій, розвитку конкуренції.

При цьому до функцій Департаменту конкурентної політики, що має бути підпорядкований заступнику Голови Комітету – державному уповноваженому з питань підвищення регіональної конкурентоспроможності, варто додати створення конкурентної політики регіональних соціально-економічних систем держави, визначення і затвердження пріоритетних напрямків забезпечення їх конкурентоздатності.

Отже, в системі державного регулювання конкурентних відносин між регіональними соціально-економічними системами чільне місце посідає Антимонопольний комітет України, який має визначити порядок оцінки монопольного положення регіональних соціально-економічних систем держави та рівень відповідальності за набуття невиправданих конкурентних переваг.

Так як регулюючий вплив на конкурентні відносини спрямований на стримування і недопущення негативних моментів, усунення значної диференціації у рівнях розвитку економіки окремих регіональних соціально-економічних систем, на запобігання монопольному

становищу, стимулювання конкуренції, тому, відповідно, воно повинне містити застосування певних інструментів даного регулюючого впливу. Зважаючи на різноманітність інструментів регулюючого впливу на конкурентні відносини між регіональними соціально-економічними системами країни, доцільним є їх класифікація за низкою характеристик, кожна із яких передбачає забезпечення і підвищення рівня їх конкурентноздатності.

Як бачимо з рисунку система складають декілька взаємопов'язаних елементів та етапів, реалізація забезпечить формування правового поля регулюючого впливу на конкурентні відносини між регіональними соціально-економічними системами держави.

Таким чином, заходи державного регулювання є важливим елементом ринкового механізму господарювання і мають бути обов'язково прийняті до уваги. Крім того, для забезпечення і підвищення рівня конкурентноздатності регіональної соціально-економічної системи (регіону), доцільним є обов'язкове дослідження діючого конкурентного законодавства держави, визначивши для себе легітимні форми конкурентного змагання, допустимий рівень економічної концентрації та ринкової влади.

ВИСНОВКИ

Отже, проведено дослідження нормативно-правової бази здійснення регулюючого впливу держави на конкурентне середовище і системи органів державного регулювання конкурентних відносин між регіональними соціально-економічними системами держави. З'ясовано, що до органів загальної компетенції відносять Верховну Раду України, Адміністрацію Президента України, Кабінет Міністрів України. До органів спеціальної компетенції належать Антимонопольний комітет України та його територіальні відділення, комісії регулювання природних монополій, Рада конкурентоспроможності України. Обґрунтовано, що чільне місце в системі органів державного регулювання конкурентоспроможністю регіональних економічних систем країни посідають Антимонопольний комітет України та Рада конкурентоспроможності України.

Запропоновано формування системи державного регулювання конкурентоспроможності регіональних соціально-економічних систем країни, яка має на меті створення нормативно-правової бази регулюючого впливу на конкурентні відносини між регіональними соціально-економічними системами країни; визначено склад органів державного регулювання конкурентних відносин між регіональними соціально-економічними системами держави, які забезпечують формування і реалізацію конкурентного законодавства; вибір інструментів державного регулювання конкурентних відносин між регіональними соціально-економічними системами держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Хинева М. М. Конкурентоспроможність: методологічні питання аналізу / М. М. Хинева // Науковий вісник. – Одеса, 2008. – № 22 (78). – С. 16 – 27.
2. Черепніна О. Порівняльний аналіз конкурентоспроможності національних економік / О. Черепніна // Науковий вісник. – К., 2008. – С. 12 – 16.
3. Чернюк Л. Г. Пропорції и приоритеты инфраструктуры в сфере производства продуктов питания / Л. Г. Чернюк, Л. С. Антоньева // Экономика Украины. – 1997. – № 6. – С. 46 – 57.
4. Закон УРСР «Про економічну самостійність Української РСР» [Електронний ресурс]. – К. : 1991. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
5. Борисенко З.М. Основи конкурентної політики : підручник / З. М. Борисенко – К. : Таксон, 2004. – 704 с.
6. Конституція України. – К. : Право. – 46 с.
7. Закон України «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності» / Верховна Рада України. – К. : ВВРУ, 1998. – № 34.
8. Закон України «Про Антимонопольний комітет України» / Верховна Рада України. – К. : ВВРУ, 1993. – № 50.
9. Закон України «Про захист економічної конкуренції» / Верховна Рада України. – К. : ВВРУ, 2001. – № 12.
10. Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» / Верховна Рада України. – К. : ВВРУ, 1996 - № 5.
11. Державна програма демонаполізації економіки та розвитку конкуренції [Електронний ресурс]. – К.: 1994. – Режим доступу: <http://www.rambler.ru>.